

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΡΥΝΤΑΚΗΣ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΛΚΟΣ
ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΟΡΤΗΣ • ΕΚΤΟΡΑΣ ΧΟΡΤΗΣ

**ΟΣΑ ΔΕΝ
ΓΝΩΡΙΖΑΤΕ
ΓΙΑ ΤΟΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ
ΜΕΣΑΙΟΝΑ
500-1500**

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	9
Εισαγωγή	11
A. Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	13
1. Βασιλείς και άρχοντες	16
2. Φεουδάρχες, δουλοπάροικοι, σκλάβοι	51
3. Οι μειονότητες (Εβραίοι, μουσουλμάνοι κ.λπ.)	63
4. Άνδρες, γυναίκες και παιδιά.	68
B. ΠΙΣΤΗ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑ	83
1. Πάπες, επίσκοποι, κληρικοί	86
2. Ο μοναχισμός	102
3. Μάγοι και μάγισσες	116
4. Οι αιρετικοί και η Ιερή Εξέταση	121
5. Τα βασανιστήρια	128
6. Προλήψεις, προκαταλήψεις, δεισιδαιμονίες	136
Γ. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	149
1. Η παραγωγή	152
2. Το χρήμα.	156
3. Το εμπόριο	163
Δ. ΟΙ ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ	171
1. Οι βαρβαρικές επιδρομές.	174
2. Οι σταυροφορίες	180
3. Πόλεμοι, εξεγέρσεις.	191

Ε. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	199
1. Η παιδεία	202
2. Η επιστήμη	215
3. Η φιλοσοφία	221
4. Οι τέχνες και η λογοτεχνία	226
ΣΤ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ	245
1. Οι πόλεις.	248
2. Λοιμοί και λιμοί.	255
3. Διατροφή και νηστεία.	263
4. Η μόδα	269
5. Η διασκέδαση	273
6. Οικογένεια, έρωτας, γάμος.	278
7. Η απονομή της δικαιοσύνης.	290
Ζ. ΟΙ ΕΞΕΡΕΥΝΗΣΕΙΣ	299
1. Οι εξερευνήσεις στη στεριά	302
2. Οι εξερευνήσεις στη θάλασσα.	305
Παραμπομπές	315
Βιβλιογραφία	335
Ευρετήριο.	342

A. Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το σπουδαιότερο από τα βαρβαρικά βασίλεια της Δύσης ήταν το βασίλειο των Φράγκων, που οργανώθηκε από τον Καρλομάγνο και αποτέλεσε το πρόπλασμα των δύο μεγάλων κρατών, της Γαλλίας και της Γερμανίας. Τον 11ο αιώνα ο Νορμανδός Γουλιέλμος Α' ο Κατακτητής κατέλαβε την Αγγλία, ενώ από τον 8ο ήδη αιώνα είχε ιδρυθεί το παπικό κράτος στην Ιταλία, όπου επίσης αναδύθηκαν οι δημοκρατίες της Βενετίας και της Γένοβας σε εδάφη της κεντρικής και βόρειας Ιταλίας. Το φεουδαρχικό καθεστώς που επικράτησε από τον 9ο αιώνα αποτελεί κοινωνικό σύστημα στο οποίο βασιλείς και μεγάλοι φεουδάρχες παραχωρούσαν φέουδα στους υποτελείς τους υπό τον όρο ότι εκείνοι θα ορκίζονταν πίστη σε αυτούς και θα προσέφεραν στρατιωτικές και άλλες υπηρεσίες. Είναι η εποχή των ιπποτών, που ενέπνευσαν τη λογοτεχνία και την ποίηση της εποχής. Κάτω από όλους αυτούς, οι μειονότητες, οι φτωχοί καλλιεργητές της γης, άνδρες, γυναίκες και παιδιά βίωναν τις σκληρές συνθήκες της εξαρτημένης εργασίας, των συχνών πολεμικών συγκρούσεων και των διώξεων.

Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ

Γερμανο-Ρωμαίοι

Τα βαρβαρικά κράτη που διαμορφώθηκαν στον πρώιμο Μεσαίωνα παρουσίαζαν ένα περίεργο μείγμα ρωμαϊκών θεσμών και γερμανικών παραδόσεων. Σε όλα το πολίτευμα ήταν μοναρχικό, αλλά μονάρχης γινόταν ο πολεμικός αρχηγός, με εξουσία κληρονομική και σχεδόν απόλυτη. Οι φράγκοι βασιλιάδες (Μεροβίγγειοι) δεν είχαν μόνιμο παλάτι και μετακινούνταν από πόλη σε πόλη. Δεν υπήρχε ούτε σκήπτρο ούτε διάδημα. Η λόγχη ήταν το πραγματικό σημάδι αναγνώρισης του μονάρχη και το ανέβασμα πάνω στη μεγάλη ασπίδα ήταν η διαδικασία της ενθρόνισής του. Αλλά και η εμφάνιση του φράγκου πρίγκιπα δεν θύμιζε σε τίποτε τη ρωμαϊκή μεγαλοπρέπεια. Τον αναγνώριζε κανείς αποκλειστικά και μόνο από τα μακριά μαλλιά, που τα μέλη της βασιλικής οικογένειας είχαν τότε το δικαίωμα να αφήνουν.¹

Ύβρις, νέμεσις, τίσις

Στις αρχές του 5ου αιώνα ηγεμόνας της Βουργουνδίας ανακηρύχθηκε ο Σιγισμούνδος, ο οποίος απέκτησε από την πρώτη του σύζυγο διάδοχο, τον Σιγέριχο. Η δεύτερη γυναίκα του βασιλιά, που πίστευε στο ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, τον έπεισε ότι ο θρόνος του κινδύνευε από τον γιο του, γιατί, όταν θα ενηλικιώνόταν, θα τον ανέτρεπε με τη σύμπραξη των βουργούνδιων πολεμιστών και των Οστρογόθων, που ήταν οπαδοί του Αρείου. Έτσι, ο Σιγισμούνδος διέταξε τον θάνατο του παιδιού του και η

εκτέλεση έγινε μπροστά του διά στραγγαλισμού. Αμέσως μετά το έγκλημα ο ηγεμόνας μετάνιωσε και οι τύψεις έκαναν τη ζωή του μαρτύριο, από το οποίο δεν απαλλάχθηκε παρά τις προσευχές, τις νηστείες και τις δωρεές σε μοναστήρια και εκκλησίες. Σε λίγο μάλιστα αντιμετώπισε την εισβολή των Φράγκων και πητήθηκε. Οι Φράγκοι τον συνέλαβαν μαζί με την οικογένειά του και τους εξόντωσαν ρίχνοντάς τους ζωντανούς σε ένα πηγάδι...²

Κτερίσματα εξ ανατολών...

Ιδρυτής της Μεροβίγγειας Δυναστείας των Φράγκων ήταν ο Μεροβαίος. Ο διάδοχός του Χιλδέριχος Α΄ πέθανε το 481 και ο τάφος του ανακαλύφθηκε το 1653 στη βελγική πόλη Τουρνέ. Δίπλα στον σκελετό του βρισκόταν ο σκελετός ενός αποκεφαλισμένου αλόγου, ενώ το λείψανο του νεκρού ήταν τυλιγμένο με ένα πανωφόρι, στολισμένο με περίπου 300 χρυσά τζιτζίκια. Σε ένα του δάχτυλο φορούσε χρυσό δαχτυλίδι, που χρησίμευε και ως σφραγίδα, με χαραγμένο το όνομά του και τον ρωμαϊκό τίτλο «Rex». Στον καρπό του έφερε χρυσό βραχιόλι και στη ζώνη του μια χρυσή πόρπη. Δίπλα του υπήρχε μια γυάλινη σφαίρα, ένα σακούλι με 100 χρυσά νομίσματα και ένα κιβώτιο γεμάτο με ασπμένια. Όλα τα πολύτιμα αντικείμενα είχαν προέλευση βυζαντινή...³

Εν τούτω νίκα: μέρος 2ο

Η βάπτιση του βασιλιά των Φράγκων Χλωδοβίκου έγινε περί το 500, την ημέρα των Χριστουγέννων. Ως τότε η θρησκεία των Φράγκων ήταν ένα είδος πολυθεΐας που συνδύαζε ρωμαϊκές και κελτικές θεότητες. Ως αιτία προσέγκυσής του στον

χριστιανισμό αναφέρεται ένα γεγονός παρόμοιο με εκείνο που συνέβη στον Μέγα Κωνσταντίνο: μια ευχή του φράγκου βασιλιά εισακούστηκε από τον Θεό, που τον ανέδειξε νικητή σε μάχη κατά των Αλαμανών.⁴

Πέθαναν για τρίκες!

Όταν ο βασιλιάς των Φράγκων Χλωδοβίκος πέθανε (511), το βασίλειο διαμοιράστηκε, σύμφωνα με το έθιμο, στους τέσσερις γιους του. Από αυτούς, ο Χλοδόμπρος πέθανε αφήνοντας δύο γιους 11 και 10 ετών, που ζούσαν με τη γιαγιά τους, τη βασιλομήτορα Κλοτίλδη. Έναν χρόνο αργότερα οι θείοι τους βασιλείς Χιλδεβέρτος και Κλοθάριος ζήτησαν από την Κλοτίλδη να τους στείλει τα αγόρια, ώστε να φροντίσουν να τα ανεβάσουν στον θρόνο. Εκείνη, ενθουσιασμένη από την προοπτική να κληρονομήσουν τα εγγόνια της το βασίλειο του πατέρα τους, τα έστειλε. Όμως αυτοί, ενεργώντας με δόλο, τα συνέλαβαν και έστειλαν στην Κλοτίλδη έναν υποτακτικό τους που κρατούσε ένα ψαλίδι και ένα γυμνό σπαθί. Εκείνος, μεταφέροντας το μήνυμα των γιων της, τη ρώτησε αν επιθυμούσε να ζήσουν τα εγγόνια της κουρεμένα, πράγμα που σήμαινε ότι θα αποκλείονταν από το βασιλικό αξίωμα, ή να σφαγούν. Η Κλοτίλδη, κυριευμένη από οργή και θλίψη, απάντησε, χωρίς να το σκεφτεί, ότι προτιμούσε να τα δει νεκρά παρά κουρεμένα. Η συνέχεια ήταν τραγική. Τα δύο αγόρια σφαγιάστηκαν άγρια από τον Κλοθάριο.⁵

Του την έδωσε στο κρανίο

Ένας από τους διαδόχους του φράγκου βασιλιά Χλωδοβίκου, ο Χιλδεβέρτος, όταν κάποτε βρισκόταν στο παλάτι του στο

Μεις, κάλεσε σε αυτό τον κόμη Μαγνοβάλδο. Εκεί ο Χιλδεβέρτος και οι αυλικοί του παρακολουθούσαν ένα συνηθισμένο θέαμα, στο οποίο μια αγέλη σκύλων πάλευε με ένα θηρίο και το κατασπάραζε. Ο Μαγνοβάλδος, ανυποψίαστος για την αιτία της πρόσκλησης, απορροφήθηκε και διασκέδαζε με το θέαμα, όπως και οι υπόλοιποι θεατές. Τότε ένας από τους ακολούθους του βασιλιά, εκτελώντας τις εντολές του, τον χτύπησε με ένα τσεκούρι και του άνοιξε το κρανίο. Αιτία της δολοφονίας ήταν, όπως διαδόθηκε, ότι ο Μαγνοβάλδος σκότωσε τη σύζυγό του, μετά τον θάνατο του αδελφού του, και στη συνέχεια κοιμήθηκε με τη χήρα του. Οι στυγνές δολοφονίες από τους Μεροβίγγειους βασιλιάδες ήταν κάτι συνηθισμένο.⁶

Ξαναζεσταμένο φαγητό

Οι φράγκοι βασιλιάδες της δυναστείας των Μεροβιγγείων, επηρεασμένοι από τη ρωμαϊκή παράδοση, δημιούργησαν τον μύθο, όπως ακριβώς και οι Ρωμαίοι, ότι η καταγωγή τους αναγόταν στους Τρώες. Γοητευμένοι από τον ρωμαϊκό πολιτισμό, προσπάθησαν να τον υιοθετήσουν και να παρουσιαστούν ως συνεχιστές της ρωμαϊκής παράδοσης. Έτσι, υιοθέτησαν για τους κρατικούς αξιωματούχους ρωμαϊκούς χαρακτηρισμούς, όπως *vir gloriosus* (ένδοξος άνδρας), *eminentia* (εξοχότης), *excellentissimus* (εξοχότατος), *gloriosissimus* (ενδοξότατος) κ.ά. Στο βασίλειο άρχισαν να καλλιεργούνται τα ρωμαϊκά γράμματα, τα έγγραφα της διοίκησης συντάσσονταν στα λατινικά, στην αυλή των ηγεμόνων φιλοξενούνταν διανοούμενοι, το φορολογικό σύστημα ήταν το ρωμαϊκό, με άμεσους και έμμεσους φόρους, κ.λπ.⁷

Βασιλεύει, αλλά δεν κυβερνά

Μετά τον θάνατο του Καρλομάγνου και ειδικότερα από τα μέσα του 9ου αιώνα, η παρακμή της μεγάλης του αυτοκρατορίας ήταν ραγδαία. Η βασιλική εξουσία εξασθένησε και έτσι οι κόμπτες εκμεταλλεύτηκαν τις περιστάσεις και απέκτησαν πλήρη αυτονομία στις περιοχές τους. Έτσι, το κράτος κατακερματίστηκε σε πολλές επικράτειες, οι οποίες συνδέονταν με τον βασιλιά τυπικά με τον ασθενή δεσμό του όρκου υποτέλειας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν στα τέλη του 10ου αιώνα (987) ο Ούγος Καπέτος στέφθηκε βασιλιάς της Γαλλίας, τα βασιλικά εδάφη ήταν περιορισμένα στην περιοχή του Παρισιού και της Ορλεάνης, ενώ οι μεγάλοι φεουδάρχες, όπως οι δούκες της Ακουιτανίας, της Βουργουνδίας, της Νορμανδίας, της Βρετάνης και οι κόμπτες της Φλάνδρας, της Καμπανίας, της Ανδεγαυίας κ.λπ., ήταν πολύ ισχυροί, μερικοί μάλιστα πιο ισχυροί από τον βασιλιά. Ακόμα και στο βασιλικό φέουδο οι υποτελείς του ηγεμόνα συμπεριφέρονταν ως ληστές, προβάλλοντας εμπόδια στις μετακινήσεις του, απαιτώντας λύτρα από τους ταξιδιώτες και τρομοκρατώντας τους χωρικούς και τον κλήρο.⁸

Όνομα και πράμα;

Στον Μεσαίωνα συνηθιζόταν να χαρακτηρίζουν τους βασιλιάδες με παρατσούκλια. Μερικά παραδείγματα για τους Λουδοβίκους, που είχαν πλούσιο «ρεπερτόριο»:

- Λουδοβίκος Α΄ ο Ευσεβής ή Αγαθός, βασιλιάς των Φράγκων.
- Λουδοβίκος Β΄ ο Νέος, βασιλιάς της Ιταλίας και των Φράγκων.
- Λουδοβίκος Β΄ ο Τραυλός, βασιλιάς των Δυτικών Φράγκων (Γαλλία).

- Λουδοβίκος Γ' ο Τυφλός, βασιλιάς της Ιταλίας και της Βουργουνδίας.
- Λουδοβίκος Δ' ο Βαυαρός, βασιλιάς της Γερμανίας και της Ιταλίας.
- Λουδοβίκος Δ' ο Υπερπόντιος, βασιλιάς των Δυτικών Φράγκων (το «Υπερπόντιος» επειδή είχε φυγαδευτεί στην Αγγλία).
- Λουδοβίκος Β' ο Γερμανικός, βασιλιάς της Γερμανίας.
- Λουδοβίκος Ε' ο Οκνηρός, βασιλιάς των Δυτικών Φράγκων.
- Λουδοβίκος ΣΤ' ο Παχύς, βασιλιάς της Γαλλίας.
- Λουδοβίκος Ζ' ο Νέος, βασιλιάς της Γαλλίας.
- Λουδοβίκος Η' ο Λέων, βασιλιάς της Γαλλίας.
- Λουδοβίκος Θ' ο Άγιος, βασιλιάς της Γαλλίας.
- Λουδοβίκος Ι' ο Εριστικός, βασιλιάς της Γαλλίας.
- Λουδοβίκος ΙΒ' ο Πατέρας του Λαού, βασιλιάς της Γαλλίας.⁹

Ευρωπαϊκή Βαβυλωνία

Πριν από τον εκχριστιανισμό τους οι λαοί της βόρειας Ευρώπης μιλούσαν ο καθένας τη δική του γλώσσα και διάλεκτο. Ούτε και η θρησκεία ήταν κοινή. Αλλού μοναδικοί ύψιστοι θεοί, αλλού λατρείες της φύσης, αλλού μαγείες. Πολιτικά, οι κοινωνίες του Βορρά ήταν κατακερματισμένες. Στην Ιρλανδία το 800 υπήρχαν περίπου 150 βασιλεια. Στη Νορβηγία ως τον 10ο αιώνα υπήρχε μια πολιτική κοινότητα-μονάδα σε κάθε πεδιάδα. Στα εδάφη της σημερινής Πολωνίας από τον 7ο ως τον 10ο αιώνα υπήρχε ένα μωσαϊκό λαών. Οι παραπάνω κοινωνίες, χωρίς να είναι κοινωνίες ισονομίας –υπήρχαν παντού ελίτ–, διέθεταν κυρίως μια ανεξάρτητη ως έναν βαθμό αγροτιά, που δεν συναλλασσόταν μόνο με τους γαιοκτήμονες-εκμισθωτές. Γενικά, υπήρχε η εικόνα ενός πολιτικού και κοινωνικού συνονθυλεύματος.¹⁰

Προτερήματα και ελαττώματα

Ο γερμανός αυτοκράτορας Καρλομάγνος (742-814) είχε τις ιδιαιτερότητές του: Ήταν πανύψηλος, αλλά η φωνή του ήταν ψιλή και ηκούσε περίεργα, αν σκεφτεί κανείς ότι προερχόταν από έναν γίγαντα. Είχε σπουδαίες επιδόσεις στο κυνήγι, όπως και στο κολύμπι, και λάτρευε τα άλογα, τα οποία περιποιόταν συχνά μόνος του στους στάβλους του παλατιού. Ιδιαίτερη αδυναμία είχε στις γυναίκες, ώστε η συλλογή του από συζύγους και παλλακίδες δεν είχε να ζηλέψει τίποτε από τα χαρέμια των σουλτάνων. Απεχθανόταν το μεθύσι, το οποίο δεν επέτρεπε ούτε στον εαυτό του ούτε στους άλλους που έτρωγαν στο ίδιο τραπέζι. Όταν έτρωγε, του άρεσε να ακούει μουσική ή θρησκευτικές αφηγήσεις, ιδίως από το βιβλίο του Αγίου Αυγουστίνου «Περί της πολιτείας του Θεού». Τα μεσημέρια του καλοκαιριού έπαιρνε έναν υπνάκο, αλλά τη νύχτα υπέφερε από αϋπνίες...¹¹

Ή χριστιανός ή μακαρίτης...

Ο Καρλομάγνος, εκτός από μεγάλος κατακτητής, ήταν και ικανότατος πολιτικός, που σεβόταν τα έθιμα των φύλων τα οποία είχε υποτάξει και είχε ενσωματώσει στο φραγκικό κράτος. Αυτό όμως δεν συνέβη με τους Σάξονες στη βόρεια Γερμανία, οι οποίοι τόλμησαν να προβάλουν σθεναρή αντίσταση στη φραγκική διείσδυση και στις προσπάθειες εκχριστιανισμού τους. Ο Καρλομάγνος μέχρι το 804 είχε πραγματοποιήσει πολλές εκστρατείες εναντίον τους. Όταν όμως εγκατέλειπε τη χώρα τους, αυτοί εξεγείρονταν, καταργούσαν την κυριαρχία του, αποκήρυτταν τον χριστιανισμό και επανέρχονταν στην παραδοσιακή θρησκεία τους, που ήταν παγανιστική. Το 782 λέγε-

ται ότι ο Καρλομάγνος εκτέλεσε σε μια μέρα 4.500 Σάξονες. Το 797 μάλιστα εξέδωσε διάταγμα με το οποίο προβλεπόταν η ποινή του θανάτου για όσους ασπάζονταν άλλη θρησκεία πλην του χριστιανισμού.¹²

Ελεύθερη πτώση

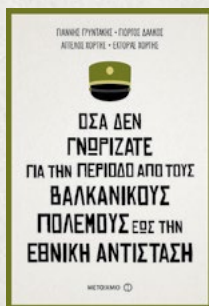
Ο Καρλομάγνος, που είχε ζήσει στην Ιταλία για 15 χρόνια πριν γίνει βασιλιάς των Φράγκων, αισθανόταν αντιπάθεια για τους Βενετούς, επειδή αυτοί αποκόμιζαν τεράστια κέρδη από το δουλεμπόριο. Όταν, λοιπόν, στέφθηκε από τον πάπα αυτοκράτορας (800), ο δόγης και η βενετική αριστοκρατία ανησύχησαν. Ωστόσο ο πατριάρχης της Βενετίας και το μεγαλύτερο μέρος του κλήρου, ακολουθώντας τον πάπα, είχαν φιλοφραγκική στάση. Ο δόγης Τζιοβάνι Γκαλμπάιο, για να περιορίσει τη δύναμη του πατριάρχη και της φιλοφραγκικής μερίδας στην πόλη, διόρισε επίσκοπο έναν νεαρό Έλληνα, 16 μόλις ετών, τον Χριστόφορο. Για να αναλάβει τα καθήκοντά του, ο Χριστόφορος έπρεπε να χειροτονηθεί από τον πατριάρχη, αλλά εκείνος αρνήθηκε να το κάνει. Η απάντηση του δόγη ήταν άμεση και σκληρή. Ο πατριάρχης συνελήφθη, σύρθηκε στην κορυφή του πύργου του και από εκεί γκρεμίστηκε.¹³

Ένα βιβλίο πανόραμα της ευρωπαϊκής μεσαιωνικής ιστορίας για να μάθουμε «αλήθειες» που η ιστορική έρευνα αντιπαρέχεται ή αποσιωπά.

Ο μεσαιωνικός κόσμος της Δύσης δεν είναι τόσο γνωστός στη χώρα μας όσο, για παράδειγμα, η μεσαιωνική ελληνική ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ή άλλες ιστορικές περιόδους. Η κατάλυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οδήγησε στην παρακμή της οικονομίας και, συνακόλουθα, στην πολιτισμική παρακμή. Γι' αυτό και στον Μεσαίωνα δόθηκε ο χαρακτηρισμός «Σκοτεινοί Χρόνοι». Ωστόσο η εποχή αυτή, που διήρκεσε περίπου 1.000 χρόνια, χαρακτηρίζεται από μερικές κρίσιμες στιγμές αλλαγής για τις εξελίξεις της ευρωπαϊκής ιστορίας. Στα τέλη αυτής της περιόδου η Ευρώπη ήταν ένας διαφορετικός κόσμος απ' ό,τι στις αρχές της και είχε διαμορφώσει την περίπλοκη φυσιογνωμία που διατήρησε λίγο πολύ από τότε ως σήμερα.

Μέσα από μικρά και εύληπτα κείμενα, ο αναγνώστης μπορεί να παρακολουθήσει ενδιαφέρουσες και εν πολλοίς άγνωστες πτυχές που συνδέονται με τις πολεμικές επιχειρήσεις της εποχής, τις σταυροφορίες, τους βασιλιάδες, την Εκκλησία, την οικονομία, την πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα, τις μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις, και αποτελούν τη βάση του νεότερου κόσμου.

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

ISBN: 978-618-03-2378-8

9 786180 323788

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82378